

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ÇERÇEVESİNDE İŞLETME-SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İŞ BİRLİKLERİNİN DİNAMİKLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuba Bozaykut Bük

İstanbul Medipol Üniversitesi
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0887-5963

Dr. Öğr. Üyesi Sema Akboğa

İstanbul Medipol Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0937-9961

• • •

Öz

Her geçen gün daha da yaygınlaşan kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları, sivil toplum kuruluşlarını işletmeler için önemli bir stratejik ortak konumuna taşımıştır. Bu çerçevede çalışma, işletmelerin kaynak sürdürülebilirliği ve toplumsal refahı sağlamak amacıyla gerçekleştirdikleri kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarıyla yaptıkları iş birliklerini etkileyen faktörleri incelemektedir. Çalışmada öncelikle kurumsal sosyal sorumluluk alanının gelişiminde işletme-sivil toplum kuruluşları iş birliklerinin rolü tartışılmış, ardından finansal performansın, yasal çerçevenin ve sektörün bu iş birlikleri üstündeki etkileri analiz edilmiştir. Araştırma soruları, Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan işletmelerin 2009-2016 dönemi yıllık faaliyet raporları ve finansal raporları kullanılarak oluşturulan panel veri setine ikili lojistik regresyon analizi uygulanarak cevaplanmıştır. Yapılan analizler, satış karlılığı arttıkça, işletme-sivil toplum kuruluşları iş birliklerinin arttığını göstermiştir. İmalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin sivil toplum kuruluşlarıyla geliştirdikleri iş birliklerinin diğer sektörler göre sayıca daha yüksek olduğu bir diğer araştırma bulgusudur. Ayrıca, faaliyet raporlarında sosyal sorumluluk projelerine yer verilmesinin önerildiği yasal tebliğin bu iş birlikleri üstünde bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Kurumsal sosyal sorumluluk, İşletme-sivil toplum kuruluşları iş birlikleri, Finansal performans, Kurumsal yönetim ilkeleri tebliği, Sektör

The Dynamics of Business-Civil Society Organization Collaborations in the Framework of Corporate Social Responsibility: The Case of Turkey

Abstract

The current research investigates the factors affecting the collaborations that the firms establish with civil society organizations with the goal of achieving resource sustainability and social welfare. This article business discusses the role of business-civil society organization collaborations in the development of corporate social responsibility and then analyzes the effects of financial performance, legal framework, and the firm's sector on firm-civil society organization collaborations. In order to answer the research questions, this research analyzes a panel data set which was created based on the 2009-2016 annual activity reports of the firms in the Borsa Istanbul Sustainability Index. Binary logistic regression was used in the analysis of the data. The analysis revealed that return on sales has a positive effect on business-civil society organization collaborations. The analysis also showed that the number of business-civil society organization collaborations is higher in manufacturing industry, whereas the legal framework that proposes the inclusion of corporate social responsibility projects in the annual activity reports of the firms does not have any effect on these collaborations.

Keywords: Corporate social responsibility, Business-civil society organization collaborations, Financial performance, Corporate governance compliance statement, Sector

* Makale geliş tarihi: 04.03.2019
Makale kabul tarihi: 31.05.2019
Erken görünüm tarihi: 28.06.2019

Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde İşletme-Sivil Toplum Kuruluşları İş Birliklerinin Dinamikleri: Türkiye Örneği

Giriş

İşletmeler günümüzde sadece ekonomik faaliyetler gerçekleştiren kurumlar olarak değil aynı zamanda paydaşlarına karşı sosyal, ekolojik ve etik sorumluluğu olan birimler olarak görülmektedir (Carroll, 1991; McWilliams ve Siegel, 2001). Bu nedenle, günümüzde kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), küreselleşme ve neo-liberalizmle beraber rekabet üstünlüğü sağlamada “stratejik bir işletme uygulaması” (Porter ve Kramer, 2002: 2007) olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşları (STK’lar) da işletmelerin yürüttüğü KSS faaliyetlerinde önemli bir stratejik ortak olarak görülmektedir. Bu araştırma, işletme-STK iş birliklerini etkileyen faktörleri Türkiye örneği üstünden incelemektedir. Makalede sırasıyla önce KSS kavramının literatürdeki çeşitli tanımları aktarılmış ve kavramın Türkiye’deki gelişiminden bahsedilmiştir. Ardından, KSS çerçevesinde işletme-STK iş birliklerinin dünyada ve Türkiye’de nasıl bir konumda olduğu ve yine söz konusu iş birliklerinin belirleyicileri tartışılmıştır. Bunları, araştırma metodolojisi ve bulgularının aktarıldığı bölümler takip etmiştir. Tartışma ve sonuç bölümünde ise araştırma sonuçları özetlenmiş ve gelecekte bu konuda yapılacak araştırmalar için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Nedir?

KSS kavramının literatürde uzun ve çeşitlilik sunan bir tarihi vardır (Carroll, 1999). 1950’lerden günümüze kadar kavramı anlamaya yönelik birçok ampirik ve teorik çalışma yapılmış olsa da (Carroll, 1999), bir işletmenin KSS’si denince tam olarak ne anlaşıldığı konusunda oluşmuş bir fikir birliği yoktur (Frederick, 1994; Griffin, 2000). Diğer bir deyişle, Votaw’ın (1972: 25) iddia ettiği gibi, “KSS herkese bir şey ifade eder, ancak herkese aynı şeyi ifade etmez”. Kavramı ilk kez kullanan sosyal bilimcilerden ve aynı zamanda *Social Responsibilities of Businessmen* başlıklı kitabı yazarak bu alandaki literatürün öncülerinden olan Bowen’e (1953:6) göre KSS, “iş adamlarının toplumun

amaçları ve değerleri açısından arzu edilen politikaları gerçekleştirmeye çalışma, bunlara uygun kararlar alma ve eylem tarzlarını takip etme yükümlülüğüdür”. Kavramın çeşitli boyutlarını inceleyen Carroll (1999) ise KSS’nin şu dört temel boyuttan oluştuğunu ifade eder:

- (1) Ekonomik KSS: İşletmelerin bir kâr karşılığı ürünlerini satma sorumluluğudur.
- (2) Yasal KSS: İşletmelerin kanunlara uyma zorunluluğudur.
- (3) Ahlaki KSS: İşletmelerin toplumun normlarına göre davranması.
- (4) Gönüllü (hayırsever) KSS: İşletmelerin gönüllü hayırsever faaliyetlerde bulunmasıdır.

Öte yandan Lantos (2001), KSS’yi üçe ayırmıştır:

- (1) Ahlaki KSS: İşletmeleri kendi aktivitelerinden doğacak zararlar konusunda ahlaki olarak sorumlu olmaya sevk eder ve bütün işletmelerin sahip olması gereken minimum kriter olarak düşünülür.
- (2) Hayırsever KSS: İşletmenin toplumun yararına faaliyetlerde bulunmasıdır ve gönüllülük esasına dayalıdır.
- (3) Stratejik KSS: İşletmenin sosyal sorumluluklarını yerine getirirken kendi stratejik amaçlarına da hizmet etmesidir.

KSS kavramının çeşitli şekillerde tanımlanmış olması bu konuda yapılmış araştırmalarda kavramın çeşitli şekillerde ölçülmesiyle sonuçlanmıştır (Beurden ve Gössling, 2008). Turker (2009) yaptığı araştırmada KSS kavramının çeşitli ölçümlerine dair önemli bilgiler sağlamıştır. Buna göre KSS; The Kinder, Lydenberg, Domini (KLD) Veri Tabanı ve Fortune Endeksi gibi araçlarla ölçülebildiği gibi yöneticilerin sosyal sorumluluk ile ilgili değerlerini ölçmeyi hedefleyen ölçeklerle de ölçülebilir (Turker, 2009). Bunların yanı sıra, işletmelerin çevre, toplum, çalışan ve tüketici konularındaki çalışmalarına ve pratiklerine dair yayınlarının analizi, işletmelerin çevre kirliliğini kontrol etme ya da işletme suçları gibi tek bir konuyu kapsayan göstergeler de KSS’nin ölçülmesinde kullanılır (Turker, 2009).

1.1. Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi

Kaynağını küresel düzeyde Amerikan kültürü ve işletmelerinden alan KSS kavramı, batı literatüründe 1950’lerden beri incelenmektedir (Ertuna ve Tükel, 2009). Ancak kavrama ülkemizde 2000’li yıllarda dikkat çekilmiş ve çalışmalar 2009 yılı sonrasında hız kazanmıştır (Atakan Duman ve Aksak, 2017). Gelenek ve göreneklerin dini pratiklerle harmanlandığı “hayırseverlik” anlayışına dayanan KSS uygulamalarının gelişiminde ise ülke dinamikleri önemli rol

oynamıştır (Alakavuklar vd., 2009). Örneğin, Osmanlı döneminde hayırseverlik anlayışı ile biçimlenen ekonomik ve sosyal dayanışma; lonca teşkilatı, vakıf örgütlenmeleri ve dini cemaatler tarafından yürütülmüştür (Ertuna ve Tüker, 2009). Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kurumlarının hâkim olduğu KSS alanı, takip eden dönemde girişimcilere sunulan teşvikler ve holdingleşme süreci ile birlikte özel sermaye sahiplerine kaymaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, devletten aldığı teşviklerle büyüyen holdinglerin hem kendi kurdukları vakıflar hem de çeşitli diğer vakıflarla hayırseverlik faaliyetleri yürütmeye başlaması ile KSS ülkemizde kurumsallaşmaya başlamıştır (Alakavuklar vd., 2009). Bu gelişmelerin yanı sıra, Türkiye’de KSS’nin kurumsal yapısının şekillenmesinde KSS faaliyetlerinin daha görünür olması ve işletme itibarı ile ilişkilendirilmesi, tüketicilerin işletmelerin üretim şekilleri hakkında daha çok bilgiye sahip olmak istemesi, işletmelerin toplumun ihtiyaçlarına cevap vermede daha etkin olma isteği ile tedarik zincirindeki tüm aktörlerle sürdürülebilir üretim biçimlerine yönelmesi büyük rol oynamıştır (Türkonfed, 2017). Ayrıca, müşterilerin ve çalışanların işletmelerin KSS projeleri yönetmelerini bir gereklilik olarak görmeye başlaması (TÜSEV, 2013) Türkiye’de KSS’nin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır.

Yine Türkiye’deki iş dünyasının dinamikleri ve kurumsal çevre de (Ertuna ve Tükel, 2009, 2010) işletmelerin KSS uygulamalarını biçimlendiren temel unsurlar olmuştur. Örneğin, IMKB50 endeksine dahil olan işletmeleri inceleyen Ertuna ve Tükel (2010), işletmelerin KSS uygulamalarında küresel KSS trendlerinden çok geleneklerin etkili olduğunu bulmuştur. Ülkeye özgü bu iç dinamiklerin yanı sıra, Avrupa Birliği üyelik süreci, makro-iktisadi istikrarın yaşanması, uluslararasılaşma düzeyinin artması ve küresel işletmelerle etkileşim gibi bir takım dış kaynaklar da Türkiye’de KSS’nin gelişimini desteklemiştir (Ararat, 2008). Dış kaynakların etkilerini en çok uluslararası yatırımcıların payının olduğu ve uluslararası işletmelerle stratejik iş birliği yapan işletmeler hissetmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin en büyük 30 işletmesinin KSS girişimlerini analiz eden Ozdora-Aksak ve Atakan-Duman (2016), özellikle uluslararasılaşmış işletmeler için temel hareket noktasının aciliyet teşkil eden yerel ihtiyaçlardan çok karşı koyamadıkları küresel KSS trendlerinin ve ahlaken olumlu bir kimlik kurgulamak olduğunu ortaya koymuştur.

2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde İşletme-STK İş Birlikleri

KSS projelerinin önemli paydaşlarından bir tanesi STK’lardır. Yapılan araştırmalar da işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerini kavramsallaştırmada ve uygulamada STK’ların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (den Hond vd., 2015; Turker, 2009). Örneğin, Turker (2009)

işletmelerin KSS algısını ölçmek için geliştirdiği ölçekte, işletmelerin STK'lara olan sosyal sorumluluğunu toplum, çevre ve gelecek nesillerle birlikte açıklayıcılık gücü en yüksek faktör olarak bulmuştur. Gerçekten de işletmelerin önemli paydaşları olan STK'lar, işletmelerin sosyal sorumluluklarının tanımlanmasında, şekillenmesinde ve ölçülmesinde önemli bir rol oynamaktadır (den Hond vd., 2007; Burchell ve Cook, 2011). Her ne kadar iş birliği yapılan alanlar çeşitlilik gösterse de (Ahlstrom ve Sjoström, 2005), birçok araştırmanın gösterdiği gibi işletmelerle STK'lar arasında yapılan iş birlikleri her geçen gün artmaktadır (Arya ve Salk, 2006; Overdeest, 2004; Bendell, 2000; McIntosh, 2007). Friedman ve Miles'in (2002) ifade ettiği gibi "sürdürülebilir gelişme" kavramı etrafında oluşan kültür; işletmeleri ve STK'ları bir araya gelip çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirmeye sevk etmiştir. STK'ların çatışmacı yaklaşımlarından uzaklaşıp etkin ortaklıklara doğru kayması da (Kong vd., 2002) işletme-STK iş birliklerinin artmasını sağlamıştır.

İşletme-STK iş birlikleri çeşitli biçimler alabilir. Ashman (2001) bunları *stratejik ortaklık* ve *hayırsever ortaklık* olarak ikiye ayırır. Stratejik ortaklık, ortakların kendi ana işlerini ortaklığın bir parçası haline getirdiğinde ortaya çıkar. Stratejik ortaklıkta ortaklar sektör kimliklerinden kaynaklanan güçlü taraflarını (işletmelerin üretici kapasiteleri ve STK'ların organize olma kapasitesi gibi) birleştirirler. Hayırsever ortaklıkta ise işletmeler STK'lara bağış yapar ancak onlarla daha sık ilişkiye girmez (Ashman, 2001). Stratejik ortaklık pazarlama, üretim ve yeni bir iş geliştirme konularını kapsarken, hayırsever ortaklık savunuculuk, sponsorluk ve ticari kuruluşların kamusal imajlarını iyileştirmek için gerçekleştirdikleri pazarlama amaçlı faaliyetlerdir (Byiers vd., 2015).

İşletmelerin STK'lar ile iş birliği yapmalarının çeşitli sebepleri olabilir. *Birincisi*, işletmelere göre halkın güvenini daha çok kazanmış STK'lar ile iş birliği yapmak işletmelerin itibarını (Darko, 2014; Oliver, 1990) ve meşruiyetini (Inkpen, 2002) artırır. Örneğin, C&E İşletme-STK İş Birliği Barometresi'ne göre işletmelerin STK'lar ile iş birliği yapmasının arkasındaki en önemli motivasyon, işletmenin itibarını ve kredibilitesini arttırmaktır. *İkincisi*, işletme-STK iş birliği, işletmenin STK'nın konusundaki uzmanlığından yararlanarak yapacağı girişimdeki riskini azaltmasına yardım eder (Kolk vd., 2008). Bununla ilişkili olarak, C&E İşletme-STK İş Birliği Barometresi, işletmelerin STK'lar ile iş birliği yapmasının arkasındaki en önemli ikinci ve üçüncü motivasyonun sırasıyla 'inovasyon' ve 'bilgiye erişim' olduğunu ortaya çıkarmıştır (Byiers vd., 2015). Bu iki motivasyon, işletmelerin STK'ların sahip olduğu uzmanlığı kullanmasıyla ilgilidir. Bu, işletmelerle STK'lar arasındaki kaynak bağımlılığı ile de açıklanabilir. Buna göre, belli kaynaklara sahip olmayan işletmeler bu kaynaklara ulaşabilmek için iş birlikleri kurarlar (den Hond vd., 2015). Bu bağlamda STK'lar işletmeler için önemli kaynak sağlayıcılardır (den Hond vd., 2015; Milne vd., 1996). *Üçüncü* olarak, KSS kavramına bağlılığı bir işletmenin

STK'lar ile iş birliği yapmasında belirleyicidir. Nitekim den Hond vd. (2015) işletmelerin KSS'ye bağlılığının STK'lar ile iş birliği yapma ihtimalini arttırdığını bulmuştur.

Türkiye özeline bakıldığında ise STK'ların KSS alanının gelişmesine katkı sunan ve işletmelere stratejik kaynaklara ulaşmada ve etkin olmada destek veren önemli ortaklar oldukları görülmektedir (Zincir ve Bikmen, 2006). Bu nedenle, Türkiye'de işletmelerin ekonomik ve sosyal fayda yaratma isteği ile gerçekleştirmeye çalıştıkları STK iş birliklerinin incelenmesi önemlidir (Yamak, 2007; Alakavuklar, 2009). Türkiye'de işletme-STK iş birliği çeşitli biçimler almaktadır. Bazı işletmeler STK'lar ile geliştirdikleri ortak projelere KSS bütçesinden fon ayırmaktadır. İşletmelerin bir kısmı çalışanlarının STK'larda gönüllülük yapması için fırsatlar sunmaktadır. Çok nadir de olsa çalışanların seçtikleri dernek ya da vakıflara yaptıkları bağışın aynısının işletme tarafından da sağlanması söz konusudur. Birçok işletme de amaç odaklı pazarlama ürünlerinin satışından elde ettikleri gelire STK projelerini desteklemektedir (TÜSEV, 2013). Öte yandan STEP Sivil Toplum Kuruluşları Anketi'ne göre STK'ların %67'si özel sektör aktörlerini ilgisiz, %48'i ise KSS'ye sözde önem veren aktörler olarak görmektedir (TÜSEV, 2011). Sarıkaya ve Oruç da (2010) işletme-STK iş birliklerini inceledikleri araştırmalarında, örneklemelerinde bulunan 21 işletmenin 24 farklı STK ile toplam 39 iş birliği yaptığını bulmuştur. Aynı araştırma, işletmelerin iş birliği yaptığı STK'lar faaliyet alanlarına göre gruplandığında, en çok iş birliğinin eğitim alanındaki STK'lar ile yapıldığını ortaya çıkarmıştır (9 STK). Bunu, çevre (7), kültür-sanat (5) ve sağlık (3) alanlarında faaliyet gösteren STK'lar izlemektedir (Sarıkaya ve Oruç, 2010).

3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Belirleyicileri

İşletmelerin gerçekleştirdikleri KSS faaliyetlerinin belirleyicileri çeşitli araştırmalarda ortaya çıkarılmıştır (den Hond vd., 2015). Bunlardan en önemlisi işletmelerin finansal performansıdır. Bu konuda birçok çalışma yapılmasına rağmen, KSS ile finansal performans arasındaki ilişkiye dair net bir sonuca varılamamıştır (Kaymak ve Çerikcioğlu, 2017; Saeidi vd., 2013; McWilliams ve Siegel, 2001). Bu nedenle, işletmenin sosyal sorumluluk faaliyetleri ile finansal performansı arasındaki ilişki 'fasit daire olarak' adlandırılır (Nelling ve Web, 2009). Diğer bir deyişle, toplumsal olarak olumlu faaliyetlerde bulunmak mı finansal olarak başarılı olmayı sağlar, yoksa yüksek finansal performans gösteren işletmeler mi toplumsal faaliyetlere daha çok kaynak ayırır sorusunun cevabı yapılan çalışmalarda araştırılmaktadır (Nelling ve Webb, 2009). Örneğin, KSS faaliyetlerinin işletmelerin finansal performansı üstündeki etkisi birçok araştırma tarafından ortaya konmuştur (Lin vd., 2009; Allouche ve Laroche, 2005; Wu,

2006). Ancak bazı araştırmalar KSS faaliyetlerinin işletmelerin finansal performansı üstünde negatif etkisi olduğunu (Brammer vd., 2006; Boyle vd., 1997), diğerleri ise pozitif etkisi (Carter vd., 2000; Chen vd., 2014) olduğunu göstermiştir.

Benzer olarak araştırmalar, işletmelerin finansal performansının KSS performansları üstünde negatif ya da pozitif etkisi olabileceğini göstermiştir. İşletmelerin finansal performansının KSS performansına olan negatif etkisi, işletmelerin finansal performansları yüksek olduğunda yöneticilerin sosyal performans harcamalarını düşürmeleri ile açıklanabilir (Preston ve O'Bannon, 1997). Çünkü yöneticiler kısa dönemde elde edilen kâr sayesinde kişisel kazançlarını arttırabildikleri için uzun dönemli işlerden geleceğe dair belirsizlik riskini de göz önüne alarak kaçınabilirler. Ancak, yöneticiler işletmelerin finansal performansı düşük olduğunda da gösterişli toplumsal programlara yaptıkları harcamalarla dikkatleri dağıtmaya çalışabilirler (Preston ve O'Bannon, 1997).

Öte yandan pek çok KSS çalışmasına kurumsal çerçeve sunan paydaş teorisi, farklı grupların çıkarlarına hizmet ederek verimliliğin ve itibarın artacağı varsayımı ile KSS ve kurumsal finansal performans arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürer (Ilhan-Nas vd., 2015). Bu görüş, başarılı bir finansal performansın işletmelere toplumsal konuları göz önüne alabilmek için gerekli olan maddi artı değeri sağladığı fikri ile de desteklenebilir (Surroca vd., 2010, Waddock ve Graves, 1997). Bu konudaki başka bir tartışma da iyi bir işletme yönetiminin hem finansal performansı hem de KSS'yi belirleyen şeyler konusunda başarılı olduğunu (Waddock ve Graves, 1997) ve dolayısıyla finansal performansın KSS performansı üstünde olumlu bir etki yaratacağını öne sürer.

Örneğin, Nelling ve Webb (2009) işletmelerin hisse senedi getirisinin KSS performansları üstünde pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Waddock ve Graves (1997) her ne kadar satış karlılığı ve öz sermaye karlılığı işletmelerin KSS performansı üstünde etkili olsa da, aktif karlılık açısından kavramsallaştırılan finansal performansın işletmelerin KSS performansı üstünde temel belirleyici olduğunu ortaya çıkarmıştır. Benzer olarak, Stanwick ve Stanwick de (1998) finansal performansın KSS performansı üstünde pozitif bir etkisi olduğunu bulmuştur. Moore da (2001) işletmelerin aynı yıl içindeki finansal performansı ile KSS performansı arasında negatif bir ilişki bulurken, bir önceki yılın finansal performansının KSS performansı üstünde pozitif etkisini göstermiştir. Başka araştırmalar da işletmelerin finansal performansı ile KSS performansları arasındaki ilişkiye başka değişkenlerin aracılık edebildiğini göstermiştir. Surroca vd. (2010), 28 ülkeden 599 işletmeyi inceleyerek yaptıkları çalışmalarında inovasyon, beşerî sermaye ve itibar gibi değişkenlerin işletmelerin finansal performansı ile KSS performansları arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini ortaya çıkarmıştır. Diğer bir deyişle, işletmelerin finansal performansı bu değişkenler

üstünde etkili olur ve bu değişkenler de işletmelerin KSS performansları üstünde etkili olur (Surroca vd., 2010). Diğer taraftan Aras vd. (2010), işletmelerin finansal performansının KSS faaliyetleri üstünde bir etkisinin olmadığını bulmuştur. Bu bulgu, D’Arcimoles ve Trebucq’un (2002) bulguları ile paraleldir.

Türkiye’deki işletmelerin finansal performanslarının KSS faaliyetleri üstündeki etkisine dair araştırmalar da çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin, İlhan-Nas vd. (2015) 2007 yılında BIST’e kayıtlı çok uluslu ana işletme ve bağlı işletmelerde görülen eş biçimli KSS uygulamaları ile finansal performans arasında herhangi bir ilişki bulamazken, Taşkın (2015) yerli bankaların KSS uygulamaları ve net faiz marjları arasında çift yönlü bir ilişki bulmuştur. Diğer bir deyişle, yüksek KSS skoru olan bankaların aynı zamanda müşterilerinden daha fazla net faiz marjı talep ettiğini tespit eden Taşkın (2015), bu bulguyu bankaların KSS uygulamalarının maliyetlerini müşteriye yansıttıkları şeklinde yorumlamıştır.

Bu bağlamda, ilk araştırma sorusu ulusal ve uluslararası çalışmaların ışığında ve Türkiye’de KSS faaliyetlerine öncülük eden firmaların (Turkcell, Coca Cola, Koç Holding vb.) finansal yapısı düşünüldüğünde aşağıdaki gibidir:

1. Türkiye’deki işletmelerin finansal performansı arttıkça, STK’lar ile geliştirdikleri iş birlikleri de artar mı?

Yapılan araştırmalar, finansal performansın yanı sıra yasal düzenlemelerin de işletmelerin KSS uygulamalarını etkilediğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, ulusal kurumsal çerçeveyi düzenleyen yasal yaptırımların işletmeler üstünde zorlayıcı eş biçimlilik baskısı yarattığı ve onları KSS çerçevesinde hareket etmeye ittiği ileri sürülmektedir (Matten ve Moon, 2008; Alakavuklar vd., 2009). Yapılan çalışmalar da Türkiye’de KSS faaliyetlerinin gelişmesine ön ayak olan etkenlerden birisinin KSS uygulamalarına yönelik yasa ve yönetmelikler olduğunu (Ararat, 2005; 2008), işletmelerin gönüllülükten çok yasal düzenlemeler ve normatif eş biçimlilik baskısından etkilendiklerini (Alakavuklar vd., 2009), işletmelerin etik ile yasayı farklılaştırmadıklarını ve yasayı KSS pratikleri için bir rehber olarak gördüklerini ortaya çıkarmıştır (Ararat, 2008).

Bu bağlamda ülkemizdeki KSS faaliyetlerini yasal zemine oturtma çalışmalarının ilk ve en önemlisi Sermaye Piyasası Kurumu’nun (SPK) 2003 yılında yayınladığı Kurumsal Yönetim İlkeleri olmuştur. OECD’nin Kurumsal İlkeleri’nden ve dünyadaki örneklerden esinlenerek hazırlanan bu ilkeleri, "uygula, uygulamıyorsan açıkla" prensibi çerçevesinde Borsa İstanbul’a (BIST) kayıtlı tüm işletmelerin uygulaması beklenmiştir. İlkeler daha sonra 2005, 2011 ve 2014 yıllarında ana hatları korunarak revize edilmiştir. Her ne kadar Kurumsal Yönetim İlkeleri (KYİ), KSS kavramının gelişmesinde önemli bir rol oynadıysa da (UNDP, 2008) gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında KYİ’lerin başka yasa ve yönetmeliklerle desteklenmesi gerektiği görülmektedir. Diğer bir deyişle,

Türkiye’de gelişmiş ülkeler seviyesinde zorlayıcı ve normatif baskıların oluşmasına, bunun da KSS pratiklerinin gelişimini hızlandırmasına ihtiyaç vardır (Ilhan-Nas, 2015).

KSS faaliyetlerinin raporlanmasını etkileyen son değişikliklerden biri 2011 yılında yayınlanan Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ’de yer alan “Menfaat Sahipleri” (3.Madde) maddesine ilave edilen “Etik ve Sosyal Sorumluluk” maddesidir. Başlık kapsamında, BIST’de işlem gören işletmelerin çevre ve paydaşlarına duyarlı olmaları beklenmektedir. Tebliğ sonrasında ise işletmelerin KSS faaliyetlerini bu başlık altında raporlamaya başladığı görülmüştür. Sonuç olarak, işletmelerin KSS faaliyetlerini kamuoyu ile paylaşma prensibinin getirilmesi, yönetmelik sonrası geliştirebilecekleri sosyal sorumluluk projelerinde ve bu projelerin raporlanmasında bir artışa yol açmış olabilir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci araştırma sorusu şu şekildedir:

2. 2011 yılında yayınlanan “Kurumsal Yönetim İlkeleri” tebliği sonrasında Türkiye’deki işletmelerin STK’lar ile geliştirdikleri iş birlikleri artmış mıdır?

Yasal çerçeve ve finansal performansın yanı sıra KSS faaliyetlerinin içeriğinin ve derinliğinin sektörden sektöre değişebileceği pek çok araştırmacı tarafından gösterilmiştir (Carroll, 1991; Sturdivant ve Ginter, 1977; Waddock ve Graves, 1997). Özellikle de faaliyetlerin içeriği açısından kimi sektörlerin paydaşlarına karşı diğerlerinden “daha sorumlu” olduğu vurgulanmıştır (Boutin-Dufresne ve Sacaris, 2004). KSS iletişimi üzerine yapılan çalışmalar da, KSS’nin sektördeki paydaşlara göre tanımlandığını ve raporlandığını ortaya koymuştur (Sweeney ve Coughlan, 2008). Bu çalışmalar çerçevesinde çalışmanın son araştırma sorusu da şu şekildedir:

3. Türkiye’deki işletmelerin STK’lar ile geliştirdikleri iş birliklerindeki artışta sektörler arasında farklılıklar var mıdır?

4. Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın görgül alanı için iç ve dış çevre sorunlarına duyarlı olan, STK’lar ile en çok etkileşime geçebileceği öngörülen işletmelerin seçilmesi hedeflenmiştir. Bu kriterler çerçevesinde, sosyal sorumluluk çalışmalarında devamlılık sağlayarak BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde son üç senedir yer alan 28 işletme belirlenmiştir (Tablo 1). Oluşturulan araştırma sorularını kapsamında 2011 yılında yayınlanan tebliğin etkilerini ölçmek üzere, 2011 yılından iki yıl geriye giderek 2009-2016 yıllarını kapsayan faaliyet raporları ile Kamuyu

Aydınlatma Platformunda (KAP) yayınlanan yıllık finansal raporlar kullanılarak panel veri seti oluşturulmuştur.

Tablo 1. Son Üç Dönemde* Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan İşletmeler Listesi**

1	Akbank	15	Otokar
2	Aksa Enerji	16	Petkim
3	Anadolu Efes	17	Sabancı Holding
4	Arçelik	18	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
5	Aselsan	19	Tav Havalimanları
6	Brisa	20	Tofaş Otomobil Fabrikası
7	Coca Cola İçecek	21	Tüpraş
8	Doğuş Otomotiv	22	Türk Hava Yolları
9	Ereğli Demir Çelik	23	Türk Telekom
10	Ford Otosan	24	Turkcell
11	Garanti Bankası	25	Ülker Bisküvi
12	İş Bankası	26	Vakıflar Bankası
13	Koç Holding	27	Vestel
14	Migros Ticaret	28	Yapı ve Kredi Bankası

*Kasım 2015-Ekim 2016, Kasım 2016-Ekim 2017, Kasım 2017-Ekim 2018

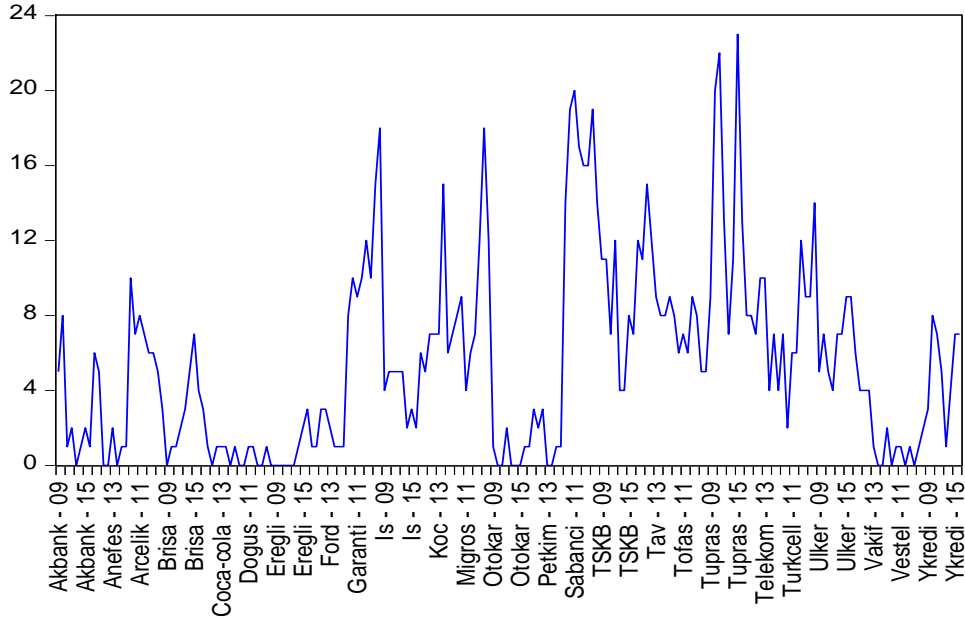
** İşletmeler, alfabetik olarak sıralanmıştır.

Çalışmanın ilk araştırma sorusu işletmelerin finansal performansları arttıkça STK'larla geliştirdikleri iş birliklerinin artıp, artmadığıdır. Bu çerçevede, araştırmanın bağımlı değişkeni olan STK'lar ile geliştirilen iş birlikleri, işletmelerin STK'larla oluşturduğu proje sayısı ile ölçülmüştür. Çalışmada proje sayıları hesaplanırken işletmelerin toplumsal ve ekonomik düzeni geliştirmek üzere kâr amacı gütmeyen STK'larla iş birliği içerisinde gerçekleştirdikleri kampanyalar, etkinlikler, programlar ve çalışmalar kullanılmıştır. Türkiye'de iki tür STK vardır: Vakıflar ve dernekler. Vakıflar bağışlarla gelen herhangi bir varlığa sahip, sağlık, eğitim ve çevre gibi konularda kamuya faydalı şeyler üretmeyi hedefleyen kuruluşlardır (Bikmen, 2006). Dernekler ise kamu yararı

üretmek ve çeşitli grupları desteklemek gibi hedefleri olan üye temelli kuruluşlardır (Bikmen, 2006). Bu araştırma, işletmelerin her iki türdeki STK ile yaptıkları iş birliklerini analize dahil etmiştir. Araştırma, işletmelerin sadece STK'larla olan etkileşimini değerlendirmeyi amaçladığı için, işletmelerin gönüllülük esaslı çerçevesinde üniversite, spor kulüpleri veya diğer işletmelerle yaptığı faaliyetler ve bağışlar kapsam dışı bırakılmıştır. Bu kriterler göz önüne alınarak, araştırma kapsamındaki 28 işletmenin 2009-2016 yılları arasında yayınladıkları tüm faaliyet raporları araştırmacılar tarafından okunmuş ve STK'lar ile geliştirdikleri projelerin sayısı ve STK'nın çalışma alanı (eğitim, sağlık, insan hakları vb.) kodlanmıştır.

Tüm faaliyet raporlarının okunması sonucunda, Türk Hava Yolları incelenen 8 sene boyunca faaliyet raporlarında herhangi bir projeye yer vermediği, Aksa (1) ve Aselsan (2) da çok az sayıda projeye yer verdiği için bu üç firma analiz dışında bırakılmıştır. Geriye kalan 25 işletmenin proje sayılarından oluşan (200 gözlem) bir veri seti elde edilmiştir. Ancak proje sayılarının hem işletme hem sene bazında normal dağılıma sahip olmadığı ve işletmelerin incelenen dönem içerisinde gerçekleştirdiği proje sayısında büyük farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir (örn. Garanti 92 proje, Petkim ise 11 proje raporlamıştır).

Şekil 1. Proje Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere, firmaların proje sayıları aykırı bir dağılıma sahiptir (Şekil 1). İlk araştırma sorusu olan işletmelerin finansal performansının STK'lar ile geliştirdikleri iş birliklerindeki etkisini belirlemek üzere ikili (binomial) lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. İkili lojistik regresyon analizi, bağımlı değişkenin iki kategorili veriden oluştuğu durumlarda bağımsız değişkenin bağımlı değişken üstündeki etkisinin incelenmesinde kullanılmaktadır (Agresti, 2007). Ayrıca lojistik regresyon analizi, bu etkileri olasılık olarak göstermektedir (Özdamar, 1997). Diğer bir deyişle, bağımsız değişkendeki "1" birim değişiklik, bağımlı değişkenin hangi kategoriye düşeceğinin olasılığını göstermektedir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan proje sayısı, 2009 yılı temel alınarak iki kategorili olacak şekilde proje sayısında artma var ise "1", yok ise "0" olarak kodlanarak elde edilmiştir. Bununla beraber bağımsız değişkenler, işletmelerin piyasadaki finansal performanslarının göstergeleri olan aktif kârlılık (Return on Assets-ROA), öz sermaye kârlılığı (Return on Equity-ROE) ve satış kârlılığı (Return on Sales-ROS) oranları olarak belirlenmiştir. İlgili yazına bakıldığında, KSS ile finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışmanın finansal performans için karlılık oranlarını kullandığı görülmektedir (Aras vd., 2010; Brine vd., 2007; Graves ve Waddock, 1999; Allouche ve Laroche, 2005; Salvi vd., 2018). Bu çalışmalar referans alınarak işletmelerin KAP'dan alınan ve finansal performanslarını belirlemek üzere seçilen karlılık oranları (ROA, ROE ve ROS) 2009-2016 yılları konsolide bilanço ve gelir tablosundan elde edilen veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu, Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK) Seri: IV, No: 56 sayılı 30 Aralık 2011 tarihinde Resmî Gazete'de yayınladığı "Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ" sonrasında işletmelerin STK'larla birlikte geliştirdikleri proje sayısını artırıp arttırmadığıdır. Tebliğ sonrası, tüm işletmelerin faaliyet raporlarında "Etik ve Sosyal Sorumluluk" başlığı açtıkları görülmüştür. Tebliğde, işletmelerin yaptıkları sosyal sorumluluk faaliyetlerini bu madde içerisinde anlatmaları, anlatmıyorlarsa da buna ilişkin gerekçeli açıklamayı yıllık faaliyet raporlarında belirtmesi önerilmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın verilerini toplamak için tebliğin iki yıl öncesine gidilmiş, tebliğ öncesi ve sonrası işletme-STK etkileşimi karşılaştırılarak ilişkideki gönüllülük unsuru incelenmiştir. Zorlayıcı bir eş biçimlilik yaratması beklenen tebliğin geliştirilen proje sayısını artırıp arttırmadığını ölçmek üzere proje sayıları 2011 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki gruba ayrılarak, tebliğ öncesi ve sonrasındaki proje sayıları Ki-Kare Bağımsızlık testi ile analiz edilmiştir.

Son olarak, çalışmada incelenen işletmelerin farklı sektörlerde faaliyet göstermesi sebebi ile KSS faaliyetlerinde sektörel farklılıklar göz önüne alınmak istenmiş ve STK'larla geliştirilen proje sayısında sektörler arası farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Örneklemdeki 25 işletmenin 12'si imalat

sanayii, 6'sı finans, 3'ü holding, 2'si toptan ve perakende, 2'si haberleşme sektöründe faaliyet göstermektedir. Diğer bir deyişle, örneklemin yarısını imalat sanayii firmaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, firmalar imalat sanayii ve diğer sanayiler olmak üzere iki gruba ayrılarak Ki-kare Bağımsızlık testi ile proje sayısının sektör gruplarına göre değişip değişmediği analiz edilmiştir.

5. Araştırma Bulguları

Araştırmanın görgül alanını oluşturan 25 işletmenin 2009-2016 yılları arasındaki faaliyet raporları incelendiğinde, yirmi beş işletmenin 8 yıllık dönemde STK'lar ile toplam 1116 proje geliştirdiği bulunmuştur (Tablo 2). Yirmi beş işletme içerisinde faaliyet raporlarında en çok projeye yer veren işletmeler sırasıyla Sabancı Holding (n=135), Tüpraş (n=119) ve Garanti Bankası (n=92) iken, Doğuş Otomotiv (n=3), Otokar (n=4) ve Vestel Elektronik (n=6) faaliyet raporlarında en az sayıda projeye yer veren işletmeler olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. İşletmelere Göre Proje Sayıları

İşletme	Toplam Proje	Std. Sap.	Gözlem
Sabancı Holding	135	2.3	8
Tüpraş	119	6.29	8
Garanti Bankası	92	3.38	8
TAV	84	2.45	8
Migros	76	4.41	8
Turkcell	65	3.76	8
TSKB	64	3.12	8
Koç Holding	60	3.12	8
Telekom	58	2.31	8
Tofaş	54	1.49	8
Ülker Bisküvi	53	1.85	8
Arçelik	52	2.07	8

Yapı Kredi Bankası	42	2.43	8
İş Bankası	31	1.36	8
Brisa	23	2.36	8
Vakıf Bank	22	2.31	8
Akbank	20	2.67	8
Anadolu Efes	15	2.36	8
Ford	13	0.92	8
Petkim	11	1.19	8
Coca-Cola	8	0.93	8
Ereğli Demir Çelik	6	1.16	8
Vestel	6	0.71	8
Otokar	4	0.76	8
Doğuş Otomotiv	3	0.52	8
Toplam	1116	5.12	200

Ayrıca işletmelerin hangi alanlardaki STK'larla proje ürettiği de analiz edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vakıfların faaliyet alanına göre oluşturduğu sistemden esinlenilerek (kimi kategorilerde proje sayısının olmaması ve kimi kategorilerin diğer kategoriye de kapsamı nedeniyle) işletmelerin dernek ve vakıflarla yaptıkları iş birlikleri sınıflandırılmıştır (Tablo 3). Faaliyet alanına göre STK'larla oluşturulan projelere bakıldığında, en yüksek sayıda projenin sırasıyla eğitim (n=236), çevre (n=197) ve sosyal hizmet (n=169) alanlarında yapıldığı ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 3. Faaliyet Alanına Göre Proje Sayıları

İşletme	Eğitim	Kültür-Sanat	Spor	Çevre	Sosyal Hizmet	Bilim ve Teknoloji	Mesleki	Kalkınma	Tarım ve Hayvancılık	Hukuk, İnsan Hakları, Demokrasi	Personele Yardım	Diğer	Toplam
Akbank	3	2	0	4	0	0	0	11	0	0	0	0	20
Anadolu	3	0	0	4	4	0	0	4	0	0	0	0	25
Arçelik	18	0	2	12	14	0	2	4	0	0	0	0	52
Brisa	10	0	2	5	1	0	4	1	0	0	0	0	23
Coca-Cola	2	0	0	5	1	0	0	0	0	0	0	0	8
Doğuş O.	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	3
Ereğli D.Ç.	0	0	0	0	2	0	2	0	1	0	1	0	6
Ford O.	5	0	0	3	5	0	0	0	0	0	0	0	13
Garanti B.	34	15	0	18	0	0	0	23	2	0	0	0	92
İş B.	13	4	4	9	0	0	0	1	0	0	0	0	31
Koç H.	25	13	0	4	7	1	1	5	0	0	4	0	60
Migros	16	0	0	35	25	0	0	0	0	0	0	0	76
Otokar	0	0	0	0	3	0	0	1	0	0	0	0	4
Petkin	0	1	0	7	1	1	0	1	0	0	0	0	11
Sabancı	38	54	0	2	6	4	0	27	0	4	0	0	135
TSKB	0	5	0	14	1	0	33	11	0	0	0	0	64
TAV	0	4	4	8	8	0	57	3	0	0	0	0	84
Tofaş	8	1	2	9	15	0	19	0	0	0	0	0	54
Tüpraş	32	5	10	28	16	1	26	1	0	0	0	0	119
Türk Tel.	2	0	14	15	10	0	11	6	0	0	0	0	58
Turkcell	7	3	21	3	20	6	0	5	0	0	0	0	65
Ülker B.	0	0	42	5	3	0	0	3	0	0	0	0	53
Vakıflar	0	3	3	2	5	1	4	3	0	0	0	1	22
Vestel	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	1	6
Yapı K.B.	18	1	0	5	17	0	0	1	0	0	0	0	42
Toplam	236	111	104	197	169	14	159	112	3	4	5	2	1116

Araştırmanın görgül alanını oluşturan 25 işletmenin 8 yıllık dönemde STK'larla geliştirdikleri proje sayıları ile karlılık oranlarından oluşan veri setimize ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi tablosu aşağıda

verilmiştir (Tablo 4). Tablodaki bulgulara göre, işletmelerin ortalama proje sayısı 6, ortalama satış karlılık oranı (ROS) %16,3, aktif kârlılık oranı (ROA) %4,7 ve öz sermaye kârlılığı (ROE) ise %14'tür. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirleyen korelasyon analizi sonuçlarına göre ise proje sayısı ile satış karlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

	Proje	ROS	ROA	ROE
Ort.	5.6	16.3	4.7	14.0
Med.	5	7.6	3.9	14.9
Max.	23	92.4	24.6	60
Min.	0	-8.5	-10.3	-121.5
Std. Sap.	5.1	17.8	4.6	16.1
Gözlem s.	200	200	200	200
Proje	1			
ROS	0.20	1		
ROA	0.03	-0.15	1	
ROE	0.05	0.18	0.68	1

Çalışmanın ilk araştırma sorusu, işletmelerin finansal performansı arttıkça proje sayısının da artıp artmadığıdır. Bağımsız değişkenler ROS, ROA ve ROE'nin kategorik bağımlı değişken olan proje sayısı üstündeki etkisini analiz etmek üzere ikili lojistik regresyon testi yapılmıştır (Tablo 5). Analiz sonuçlarına göre, satış karlılığının (ROS) ($p= 0,002 < 0,05$) proje sayısındaki değişimde etkili olduğu, diğer faktörlerin ise etkisinin olmadığı görülmüştür. Exp (B) değeri ise satış karlılığı (ROS) arttıkça, proje sayısının 1,029 kat artacağını ortaya koymuştur. Değişkenlerin modele katkısını gösteren Wald değerleri incelendiğinde, satış karlılığı (ROS) değişkeninin en yüksek değere sahip değişken olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 5. Proje Sayısı ile Karlılık Oranları Arasındaki İlişkinin İkili Lojistik Regresyon Analizi Test Sonuçları

Değişken	(β) Coefficient	Std.Hata	Wald	Exp(β)	p
C	-0,545	0,284	-1,919	0,579	0,055
ROE	-0,010	0,013	-0,753	0,989	0,451
ROS	0,028	0,009	2,976	1,029	0,002*
ROA	0,062	0,051	1,214	1,064	0,224
McFadden R₂	0, 03				

* 0.05 seviyesinde istatistiksel anlamlılık ifade etmektedir.

İkinci araştırma sorusunu cevaplamak üzere ise, SPK'nın 2011 yılında yayınlandığı "Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliği" ile sosyal sorumluluk faaliyetlerinin raporlanmasının önerilmesi sonrasında proje sayısının farklılık gösterip göstermediği Ki-Kare Bağımsızlık testi ile analiz edilmiştir. 2011 ve öncesi yıllar "0", 2011 sonrası yıllar ise "1" olarak kodlanarak yapılan Ki-Kare testi sonuçlarına göre (Tablo 6), proje sayısındaki değişimin yasal tebliğ öncesi ve sonrasında farklılık göstermediği ($p=0,242>0,05$) ve söz konusu yasal düzenlemenin STK'larla geliştirilen proje sayısı üstünde herhangi bir etkisinin olmadığı bulunmuştur.

Tablo 6. Proje Sayısı ile Yasal Tebliğ Öncesi ve Sonrası Ki-Kare Test Sonuçları

			Kümülatif	Kümülatif
	n	%	N	%
2011 ≤	75	37.5	75	37.5
2011 >	125	62.5	200	100
Toplam	200	100	200	100
Pearson X²	1.367521			
p	0.242			
Olasılık Oranı	1.371089			
p	0.241			

Son araştırma sorusu ise proje sayısındaki artışın sektörlere göre farklılık gösterip göstermediğidir. Örneklemdeki işletmeler STK'larla toplam 1116 proje gerçekleştirmiştir. İmalat sanayii işletmelerinin STK'lar ile yaptıkları proje sayısının (752) diğer sektörlerdeki işletmelerin STK'lar ile yaptıkları proje sayısından (364) yüksek olduğu ortaya çıkarılmıştır. İmalat sanayii işletmelerinin "1", diğer sektör işletmelerinin "0" olarak kodlandığı Ki-Kare Bağımsızlık testi sonuçlarına göre (Tablo 7), proje sayısındaki artışın sektörler arasında farklılık gösterdiği ($p=0,000<0,05$) bulunmuştur. İncelenen zaman diliminde imalat sanayi işletmelerinin proje sayısındaki artışın diğer sektörlerdeki işletmelerin proje sayısındaki artıştan daha yüksek olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 7. Proje sayısı ile Sektör Grupları Ki-Kare Test Sonuçları

		Diğer S.	İmalat S.	Toplam
Sayı	Artmıyor	62	34	96
Toplam%		31	17	48
Proje	Artıyor	34	70	104
Toplam%		17	35	52
Toplam		96	104	200
Toplam Proje		364	752	1116
Pearson X²	20.34075			
p	0			
Olasılık Oranı	20.68966			
p	0			

6. Tartışma

Sosyokültürel yapının gelişiminde gönüllü birer stratejik aktör olarak faaliyet gösteren STK'lar ile ekonomik, yasal ve ahlaki açılardan paydaşlarına sorumlu olan işletmelerin iş birlikleri ve bu iş birliklerini etkileyen faktörler, KSS alanının gelişiminde üstünde durulması gereken unsurlardır. Bu bağlamda

araştırmamız, işletmelerin finansal performansının, ilgili yönetmeliğin ve işletmelerin faaliyet gösterdiği sektörün söz konusu iş birlikleri üstündeki etkilerini analiz etmiştir.

Çalışmanın ilk araştırma sorusu, işletmelerin finansal performansı arttıkça, sosyal sorumluluk için daha yüksek bütçe ayıracakları ve dolayısıyla STK'larla geliştirdikleri iş birlikleri sayısında da artış olacağı ile ilgilidir. Yapılan kimi çalışmalar KSS ile karlılık arasında pozitif ilişki olduğunu, dolayısıyla finansal performansın artması ile KSS uygulamalarının da arttığını ortaya koymuştur (Waddock ve Graves, 1997; McGuire vd., 1988, 1990; Tsoutsoura, 2004). Araştırmacılar, bu savı “kaynak bolluğu teorisi” (slack resources theory) çerçevesinde, finansal sorunlara sahip olmayan, aksine sağlam bir finansal alt yapıya sahip olan işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerine daha çok kaynak aktarabileceği şeklinde açıklamıştır (Waddock ve Graves, 1997; Tsoutsoura, 2004). Dolayısıyla, güçlü finansal yapıya sahip olan işletmeler uzun dönemli stratejik etkileri de göz önüne alarak tüm paydaşlarınca olumlu algılanacak ve kurumsal itibar ve imajlarını pekiştirecek KSS faaliyetlerine daha çok kaynak ayırabilmektedir.

Bu çerçevede araştırma sonuçlarımız, satış karlılığının işletme-STK iş birliği üstünde olumlu bir etkisi olduğu ortaya çıkarmıştır. Diğer bir deyişle, satışlar üstünden elde ettiği karlılık arttıkça, işletmeler STK'larla daha çok iş birliği geliştirecek, yani daha çok KSS faaliyetinde bulunacaklardır. Öte yandan, aktif karlılık ve öz sermaye karlılığının işletme-STK iş birliği üstünde herhangi bir etkisinin bulunmaması araştırma örneklemimizin doğası ile açıklanabilir. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’de faaliyet gösteren şirketler, sosyal sorumluluk projelerini kısa dönemli bir karlılık oranı olan satış karlılığına dayanarak geliştirmeyi tercih etmiş olabilirler. Bu durum, şirketlerin kısa dönemli kararlar çerçevesinde bir evvelki senenin satış karlılığına göre bir sonraki senenin sosyal sorumluluk faaliyetlerine ve bütçelerine karar verdiği şeklinde de açıklanabilir.

İkinci araştırma sorumuz 2011 yılında yayınlanan KYİ tebliği sonrasında şirketlerin daha çok iş birliği geliştirip geliştirmede olduğu ile ilgilidir. Yapılan pek çok araştırma, yasal düzenlemelerin KSS alanının gelişiminde önemli bir etken olduğunu (Ararat, 2005, 2008; Gond ve Moon, 2011; Pedersen vd., 2013), özellikle de “KSS stratejilerinin geliştirilmesi” ve faaliyetlerin (raporlanarak) iletilmesinde rol oynadığını (Othman vd., 2011: 119) ortaya koymuştur. Bu araştırma sorusu ile şirketlerin yasal tebliğ öncesi ve sonrası STK'larla geliştirdiği proje sayısı karşılaştırılmış, paydaşlara faaliyetlerin raporlanmasının önerilmesi ile proje sayısında artış olacağı öngörülmüştür. Ancak, araştırma bulgularımıza göre, 2011 ve sonrasında STK'larla geliştirilen proje sayısında bir artış gözlemlenmemiştir. Bu durum, yasal tebliğin sadece kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin yapılmasını teşvik etmesi ama faaliyetlerin

gelişmesinde herhangi bir zorunluluk veya yaptırım uygulamaması ile açıklanabilir.

Son araştırma sorumuz ise işletme-STK iş birliklerinde sektörler arasında farklılık olup olmadığına yönelik geliştirilmiştir. Örnekleme bulunan 25 işletmenin 12'si imalat sanayinde faaliyet göstermektedir. Bu işletmelerle farklı sektörlerdeki diğer işletmeler karşılaştırılmış, yapılan analiz sonucunda geliştirilen proje sayısı açısından imalat sanayi ve diğer sektörler arasında farklılık olduğu, imalat sanayii işletmelerinin proje sayılarındaki artışın daha yüksek olduğu bulunmuştur. Diğer sektörlerle kıyaslandığında, imalat sektörünün daha çok doğal kaynak kullandığı ve çevreye etkilerinin daha olumsuz olduğu görülmüştür (Torugsa vd., 2012; Williamson vd., 2006). Yine, tüketiciler özellikle üretim yapan işletmelerin çevre politikalarına ve kaynak kullanımına yönelik her geçen gün daha çok bilgi talep etmektedir. Ayrıca imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin normatif baskı unsuru olarak da değerlendirilebilecek uluslararası sürdürülebilirlik raporlaması ile ilgili kuruluş veya forumlara katılmaları da beklenmektedir (Saban vd., 2017). Örneğin, bu forumların en önemlilerinden biri olan Karbon Saydamlık Projesi (CDP) ve proje kapsamındaki iklim değişikliği ve su programlarına bakıldığında, işletmelerin bu programlara katılarak sera gazı emisyonlarını, iklim değişikliği stratejilerini ve su kullanımlarını gönüllü bir şekilde paylaştıkları görülmektedir. Örneğin bu kapsamda değerlendirilebilecek 2017 CDP raporuna göre, Arçelik ve Brisa su programı kapsamında Türkiye liderleri olarak seçilmiştir. Bu unsurlar ve araştırma bulgumuz göz önüne alındığında, imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin diğer sektör işletmelerine göre daha yüksek sayıda KSS projesi geliştirebilecekleri görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Daha önceki çalışmalara dayanarak ifade edilebileceği gibi işletmelerin STK'ları stratejik ortak olarak görmeleri KSS alanının gelişmesi için önem arz ettiği kadar demokratik bir toplumun sürdürülebilirliği için de kritik rol oynamaktadır. Bu çalışmada, işletmelerin KSS faaliyetlerini raporlarken STK'larla yaptıkları iş birliklerine yönelik kısıtlı bilgi (örn. her bir iş birliğine ne kadar yatırım yaptıkları, iş birliğinin süresi, iş birliği boyunca diğer ortaklarla kaç kez etkileşime girdikleri vb. bilginin sağlanmamış olması) verdikleri, yaptıkları bağış ve yardımları dernek ve vakıfların isimlerini vermeden toplu olarak yazdıkları görülmüştür. Dolayısıyla, KSS faaliyetlerinin şeffaflığı ve güvenilirliği hususları da dikkate alındığında KSS raporlamasının daha sistematik yapılması gerektiği çalışmanın önerilerindedir. Örneklemelediği işletme sayısı ve veri kaynağı olarak faaliyet raporları ile finansal raporların kullanılmış olması çalışmamızın kısıtı olarak belirtilebilir. Bu nedenle,

işletmelerin KSS faaliyetlerini içerebilecek web sitesi ve diğer yayınlar gibi kaynakların analiz edilmesi gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara verilen öneriler arasındadır. Son söz olarak, sonraki çalışmaların özellikle sektörler arası farklılıklar da gözetilerek, belirli bir sektördeki tüm firmaları kapsamayı tavsiye edilebilir.

Kaynakça

- Alakavuklar, Ozan Nadir, Selcen Kılıçaslan ve Engin Bağış Öztürk (2009), "Türkiye'de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2):103-143. http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/66180/46963/+_2009_alakavuklar_turkiye_hayirseverlikten_kssye_gecis.pdf
- Allouche, Jose ve Patrice Laroche (2005), "A Meta-Analytical Investigation of the Relationship Between Corporate Social and Financial Performance", *Revue de Gestion des Ressources Humaines*, 57 (1): 8–41. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00923906/document>
- Agresti, Alan (2007), *An Introduction to Categorical Data Analysis* (New York: John Wiley & Sons).
- Ararat, Melsa (2005), "Social Responsibility in a State-Dependent Business System", Habisch, Andre ve Jan Jonker, Martina Wegner ve Rene Schmidpeter (Der.), *Corporate Social Responsibility Across Europe* (Berlin: Springer): 247-259.
- Ararat, Melsa (2008), "A Development Perspective for "Corporate Social Responsibility": Case of Turkey", *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 8 (3): 271-285. doi: 10.1108/14720700810879169
- Aras, Güler, Aslı Aybars ve Özlem Kutlu (2010), "Managing Corporate Performance: Investigating the Relationship between Corporate Social Responsibility and Financial Performance in Emerging Markets", *International Journal of Productivity and Performance Management*, 59 (3): 229-254. doi: 10.1108/17410401011023573
- Arya, Bindu ve Jane E. Salk (2006), "Cross Sector Alliance Learning and Effectiveness of Voluntary Codes of Corporate Social Responsibility", *Business Ethics Quarterly*, 16 (2): 211–234. doi: 10.2307/3857822
- Ashman, Darcy (2001), "Civil Society Collaboration with Business: Bringing Empowerment Back In", *World Development*, 19 (7): 1097-1113. doi: 10.1016/s0305-750x(01)00027-4
- Bendell, Jem (2000), "Civil Regulation: A New Form of Democratic Governance for the Global Economy", Jem Bendell (Der.), *Terms of Endearment: Business, NGOs and Sustainable Development* (Sheffield, UK: Greenleaf Publishing): 239-254.
- Bikmen, Filiz (2006), *The Landscape of Philanthropy and Civil Society in Turkey: Key Findings, Reflections, and Recommendations* (Istanbul: TUSEV Publications).
- Boutin-Dufresne, Francois ve Patrick Savaria (2004), "Corporate Social Responsibility and Financial Risk", *The Journal of Investing*, 13: 57–66. doi: 10.3905/joi.2004.391042
- Boyle, Edmund J., Mark M. Higgins ve Ghon S. Rhee (1997), "Stock Market Reaction to Ethical Initiatives of Defence Contractors: Theory and Evidence", *Critical Perspectives on Accounting*, 8 (6): 541–561. doi: 10.1006/cpac.1997.0124

- Bowen, Howard Rothman (1953), *Social Responsibilities of the Businessman* (New York: Harper & Row).
- Brammer, Stephen, Chris Brooks ve Stephen Pavelin (2006), "Corporate Social Performance and Stock Returns: UK Evidence from Disaggregate Measures", *Financial Management*, 35 (3): 97-116. doi: 10.2139/ssrn.739587
- Brine, Matheww, Rebecca Brown ve Greg Hackett (2007), "Corporate Social Responsibility and Financial Performance in the Australian Context", *Economic Round-up*, Autumn: 47-58. <https://search.informit.com.au/documentSummary;dn=254072917099846;res=IELAPA>
- Burchell, Jon ve Joanne Cook (2011), "Banging on Open Doors? Stakeholder Dialogue and the Challenge of Business Engagement for UK NGOs", *Environmental Politics*, 20 (6): 918-937. doi: 10.1080/09644016.2011.617176
- Byiers, Bruce, Francesca Guadagno ve Karim Karaki (2015), "From Looking Good to Doing Good: Mapping CSO-Business Partnerships", <http://ecdpm.org/wp-content/uploads/DP-182-Mapping-CSO-Business-Partnerships-ECDPM-2015.pdf> (05.06.2018).
- Carroll, Archie B. (1991), "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", *Business Horizons*, 34 (4): 39-48. doi: 10.1016/0007-6813(91)90005-G
- Carroll, Archie B. (1994), "Social Issues in Management Research: Experts's Views, Analysis, and Commentary", *Business and Society*, 33 (1): 5-2. doi: 10.1177/000765039403300102
- Carroll Archie B. (1999), "Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct", *Business and Society*, 38 (3): 268-295. doi: 10.1177/000765039903800303
- Carter, Craig R., Rahul Kale ve Curtis M. Grimm (2000), "Environmental Purchasing and Firm Performance: An Empirical Investigation", *Transportation Research*, 36 (3): 219-228. doi: 10.1016/s1366-5545(99)00034-4
- Chin-Huang, Lin, Ho-li Yang ve Dian-Yan Liou (2009), "The Impact of Corporate Social Responsibility on Financial Performance: Evidence from Business in Taiwan. *Technology in Society*, 31 (1): 56-63. doi: 10.1016/j.techsoc.2008.10.004
- D'Arcimoles, Charles-Henri ve Stephane Trebucq (2002), The Corporate Social Performance – Financial Performance Link: Evidence from France. Working paper series.
- Darko, Emily (2014), "Private Sector and NGO Engagement: Descriptive List of the Main Ways the Private Sector and NGOs Currently Collaborate in Development Work", https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a089eee5274a27b2000325/Private_Sector_and_NGO_Engagement.pdf (23.05.2018).
- den Hond, Frank, Frank G.A. de Bakker ve Peter Neergaard (2007), "Introduction. Managing Corporate Social Responsibility in Action: Talking, Doing and Measuring", den Hond, Frank, Frank G.A. de Bakker ve Peter Neergaard (Der.), *Managing Corporate Social Responsibility in Action: Talking, Doing, Measuring* (Aldershot, UK: Ashgate): 1-12.
- den Hond, Frank, Frank G.A. de Bakker ve Jonathan Doh (2015), "What Prompts Companies to Collaboration With NGOs? Recent Evidence From the Netherlands", *Business & Society*, 54 (2): 187-228. doi: 10.1177/0007650312439549
- Duman, Şirin Atakan ve Emel Özdora Aksak (2017), "Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kavramsallaştırılması: Meta Sentez Analizi", *Business and Economics Research Journal*, 8 (3): 501-517. doi: 10.20409/berj.2017.63
- Ertuna, Bengi ve Ali Tükel (2009), "Türkiye'de KSS Uygulamaları: Geleneksel ve Küresel Arasında", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 145-172. <http://eds.b.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=1&sid=aa58e03a-6ee1-4526-9fcf-75b9a02d0a41%40pdc-v-sessmgr03&bdata=Jmxbmc9dHlmc2l0ZT1lZHMtYGl2ZQ%3d%3d#db=bth&AN=59633411>

- Ertuna, Bengi ve Ali Tuke (2010), "Traditional versus International Influences: CSR Disclosures in Turkey", *European Journal of International Management*, 4 (3): 273-289. doi: 10.1504/EJIM.2010.033004
- Frederick, William C. (1994), "From CSR1 to CSR2: The Maturing of Business-Society Thought", *Business and Society*, 33 (2): 150–164. doi: 10.1177/000765039403300202
- Friedman, Andrew L. ve Samantha Miles (2002), "Developing Stakeholder Theory", *Journal of Management Studies*, 39 (1): 1–21. doi: 10.1111/1467-6486.00280.
- Gond, Jean-Pascal, Nahee Kang ve Jeremy Moon (2011), "The government of Self-regulation: On the Comparative Dynamics of Corporate Social Responsibility", *Economy and Society*, 40 (4): 640-671. Doi: 10.1080/03085147.2011.607364
- Griffin, Jennifer J. (2000), "Corporate Social Performance: Research Directions for the 21st Century", *Business and Society*, 39 (4): 479–491. doi: 10.1177/000765030003900407
- Ilhan-Nas, Tülay, Emrah Koparan ve Tarhan Okan (2015), "The Effects of the CSR Isomorphism on both CSP and CFP", *Journal of Asia Business Studies*, 9 (3): 251-272. doi: /10.1108/JABS-11-2014-0086
- Inkpen, Andrew C. (2002), Strategic Alliances. Hitt, Michael A., Edward Freeman ve Jeffrey S. Harrison (Der.), *The Blackwell Handbook of Strategic Management* (Malden, MA: Blackwell Publishers): 409–432.
- Kaymak, Ozan ve Görkem Çerikcioğlu (2017), "Şirketlerin Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk Anlayışlarının Finansal Performanslarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Uygulaması", *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3 (3): 77-90. <http://dergipark.gov.tr/gjeb/issue/31271/340708>
- Kolk, Ans, Rob van Tulder ve Esther Kostwinder (2008), "Business and Partnerships for Development", *European Management Journal*, 26 (4): 262-273. doi: 10.1016/j.emj.2008.01.007
- Kong, Nancy, Oliver Salzman, Ulrich Steger ve Aileen Ionescu-Somers (2002), "Moving Business/Industry Towards Sustainable Consumption: The Role of NGOs", *European Management Journal*, 20 (2): 109–127. doi: 10.1016/S0263-2373(02)00022-1
- Lantos Geoffrey P. (2001), "The Boundaries of Strategic Corporate Social Responsibility", *Journal of Consumer Marketing*, 18 (2): 595-630. doi: 10.1108/07363760110410281
- McIntosh, Malcolm (2007), "Progressing from Corporate Social Responsibility to Brand Integrity", May Steve, George Cheney ve Juliet Roper (Der.), *The Debate over Corporate Social Responsibility* (New York, NY: Oxford University Press): 45-56.
- McWilliams, Abigail, ve Donald Siegel (2001), "Corporate Social Responsibility: A Theory of the Firm Perspective", *Academy of Management Review*, 26 (1): 117 – 127. doi: 10.2307/259398
- Milne, George R., Easwar S. Iyer, E.S. ve Sarah Gooding-Williams (1996), "Environmental Organisation Alliance Relationships within and across Nonprofit, Business, and Government Sectors", *Journal of Public Policy and Marketing*, 15 (2): 203–215. <https://www.jstor.org/stable/30000356>
- Moore, Geoff. (2001), "Corporate Social and Financial Performance: An Investigation in the U.K. Supermarket Industry. *Journal of Business Ethics*", 34 (3/4): 299-315. doi:10.1023/A:1012537016969
- Nelling, Edward ve Elizabeth Webb (2009), "Corporate Social Responsibility and Financial Performance: The "Virtuous Circle" Revisited", *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 32 (2): 197–209. doi: 10.1007/s11156-008-0090-y
- Oliver, Christine (1990), "Determinants of Inter-Organizational Relationships: Integration and Future Directions", *Academy of Management Review*, 15 (2): 241–265. doi: 10.2307/258156

- Othman, Suaini, Faizah Darus ve Roshayani Arshad (2011), "The Influence of Coercive Isomorphism on Corporate Social Responsibility Reporting and Reputation", *Social Responsibility Journal*, 7 (1): 119-135. doi: 10.1108/174711111111114585
- Overdeest, Christine (2004), "Codes of Conduct and Standard Setting in the Forest Sector: Constructing Markets for Democracy", *Industrial Relations*, 59 (1): 172-195. doi: 10.7202/009131ar
- Özdora-Aksak, Emel ve Sirin Atakan-Duman (2016), "Gaining Legitimacy through CSR: An Analysis of Turkey's 30 Largest Corporations", *Business Ethics: A European Review*, 25 (3): 238-257. doi: 10.1111/beer.12114
- Özdamar, Kazım (1997), *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi* (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları).
- Pedersen, Esben Rahbek Gjerdrum, Peter Neergaard, Janni Thusgaard Pedersen ve Wencke Gwozdz (2013), "Conformance and Deviance: Company Responses to Institutional Pressures for Corporate Social Responsibility Reporting", *Business Strategy and the Environment*, 22 (6): 357-373. doi: 0.1002/bse.1743
- Porter, Michael E. ve Mark R. Kramer (2002), "The Competitive Advantage of Corporate Philanthropy", *Harvard Business Review*, 80 (12): 57-68. https://www.sharedvalue.org/.../Competitive_Advantage.pdf
- Porter, Michael E. ve Mark R. Kramer (2007), "Strategy and Society: The Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility", *Harvard Business Review*, 48 (12): 78-94. doi: 10.1108/sd.2007.05623ead.006
- Preston, Lee E. ve Douglas P. O'Bannon (1997), "The Corporate Social-Financial Performance Relationship: A Typology and Analysis", *Business and Society*, 36 (4): 419-429. doi: 10.1177/000765039703600406
- Saban, Metin, Hilal Küçük ve Metehan Küçük (2017), "Kurumsal Sürdürülebilirlik ile İlgili Raporlama Çerçevesi ve Sürdürülebilirlik Raporlamasında Muhasebenin Rolü", *İşletme Bilimi Dergisi*, 5 (1): 101-115. doi: 10.22139/jobs.291818
- Sarıkaya, Muammer ve İlke Oruç (2010), "Kurumsal İtibar Oluşturmada Stratejik İşbirliği Olarak İşletme-STK İlişkisi", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (2): 95-102. <http://dergipark.gov.tr/oybd/issue/16336/171032>
- Stanwick, Peter A. ve Sarah D. Stanwick (1998), "The Relationship Between Corporate Social Performance, and Organizational Size, Financial Performance, and Environmental Performance: An Empirical Examination", *Journal of Business Ethics*, 17 (2): 195-204. doi: 10.1007/978-94-007-4126-3_26
- Surroca, Jordi, Josep A. Tribo ve Sandra Waddock (2010), "Corporate Responsibility and Financial Performance: The Role of Intangible Resources", *Strategic Management Journal*, 31 (5): 463-490. doi: 10.1002/smj.820
- Sermaye Piyasası Kurulu (2011), "Kurumsal Yönetim İlkeleri", <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111230-14.htm> (19.02.2018).
- Sturdivant, Frederick D. ve James L. Ginter (1977), "Corporate Social Responsiveness, Management Attitudes and Economic Performance", *California Management Review*, 19 (3): 30-9. <https://doi.org/10.2307/41164709>
- Sweeney, Lorraine ve Joseph Coughlan (2008), "Do Different Industries Report Corporate Social Responsibility Differently? An Investigation Through the Lens of Stakeholder Theory", *Journal of Marketing Communications*, 14 (2): 113-124. doi: 0.1080/13527260701856657
- Torugsa, Nuttaneeya Ann, Wayne O'Donohue ve Rob Hecker (2012), "Capabilities, Proactive CSR and Financial Performance in SMEs: Empirical Evidence from an Australian Manufacturing

- Industry Sector”, *Journal of Business Ethics*, 109 (4): 483-500. doi: 10.1007/s10551-011-1141-1
- Taşkın, Dilvin (2015), “The Relationship between CSR and Banks' Financial Performance: Evidence from Turkey”, *Journal of Yaşar University*, 10 (39): 21-30. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/179558>
- Turker, Duygu (2009), “Measuring Corporate Social Responsibility: A Scale Development Study”, *Journal of Business Ethics*, 85 (4): 411–427. doi: 10.1007/s10551-008-9780-6
- TÜRKONFED (2017), *Türkiye ve Avrupa Örnekleri Işığında Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi*. İstanbul.
- TÜSEV. (2011), *Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası* (İstanbul: TÜSEV Yayınları).
- TÜSEV. (2013), *Sivil Toplum İzleme Raporu 2012* (İstanbul: TÜSEV Yayınları).
- Van Beurden, Pieter ve Tobias Gossling (2008), “The Worth of Values – A Literature Review on the Relation \ Between Corporate Social and Financial Performance”, *Journal of Business Ethics*, 82 (2): 407–424. doi: 10.1007/s10551-008-9894-x
- Votaw, Dow (1972), “Genius Became Rare: A Comment on the Doctrine of Social Responsibility”, *California Management Review*, 15 (2): 25–31. doi: 10.2307/41164415
- Waddock, Sandra ve Samuel B. Graves (1997), “The Corporate Social Performance – Financial Performance Link”, *Strategic Management Journal*, 18 (4): 1986-1998. doi: 10.1002/(SICI)1097-0266(199704)18:4<303::AID-
- Williamson, David, Gary Lynch-Wood ve John Ramsay (2006), “Drivers of Environmental Behaviour in Manufacturing SMEs and the Implications for CSR”, *Journal of Business Ethics*, 67 (3): 317-330. doi: 10.1007/s10551-006-9187-1
- Wu, Meng-Ling (2006), “Corporate Social Performance, Corporate Financial Performance, and Firm Size: A Meta- Analysis”, *Journal of American Academy of Business*, 8 (1): 163–171. doi: 10.1177/0007650315590399
- Zincir, Rana ve Filiz Bikmen (2006), “Kavramsal çerçeve ve yönetici özeti”, Zincir, Rana ve Filiz Bikmen (Der.), *Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet* (İstanbul: TÜSEV): 9-19.